Cemil Meriç'te Yabancılaşma Sorunu

Vefa Taşdelen

Giriş

Giambattista Vico'nun kişinin kendisini bilmesinin zor olduğu yönündeki ifadesi,[1] bir bakıma kökenini Sokrates'te bulan "Kendini bil" çağrısını da açıklar niteliktedir. Bu iki yaklaşımı şu şekilde netleştirebiliriz: "Kendini bil, kendini bilmek iste, kendini bilmek için çaba harca! Bunu önemse! Çünkü bu temel bilgidir, çünkü bu yeryüzündeki bulunuşunun ve sonlu varlığının anlamı ile ilgilidir. Bu bilgiyi elde edemezsen kendini de elde edemezsin, bu bilgiye kavuşamazsan kendine de kavuşamazsın. Peki, bu o kadar kolay mı dersin? Ne gezer! Aksine zordur. Zordur, çünkü insan, kendisiyle kendi arasına, kendisini bir bilgi nesnesi haline getirecek denli mesafe koyamaz, göz kendini göremez." Yunus da, "İlim ilim bilmekdür ilim kendin bilmekdür" derken, bu temel bilgiyi elde etmenin gerekliliğine, ama aynı zamanda güçlüğüne de işaret eder.[2]

Tıpkı bireyler gibi, toplumların, milletlerin, kültürlerin, uygarlıkların da kendi kendilerini tanıması zordur. Bu tanıma, ancak, sağduyunun temsilcisi olan aydın tipi tarafından gerçekleştirilebilir. İşte Cemil Meriç, son dönem düşünce hayatımızın öne çıkan sahih aydın tiplerinden biridir. Onun gözlem, tespit, teşhis ve önerileri, toplumsal bilincimizin aydınlanmasında, kendine yönelmesinde, kendini anlamasında, kendini sağaltmasında, bu konuda ortaya koyduğu çabada önemli katkılar sağlamıştır. Onun bilinç çözümlemelerinde öne çıkan ana tema, yabancılaşmadır. Bu, temel sorunu, uygarlık ve kültür düzeyinde ele alabiliriz. Uygarlık düzeyinde yabancılaşma, geniş anlamda Doğu uygarlığının, özel anlamda İslam uygarlığının kendi kendine yabancılaşmasıdır. Kültürel düzeyde yabancılaşma ise kendi toplumumuzun, kendi tarihsel ve kültürel yapımızın kendi kendine yabancılaşması, kendinden ve kendi eyleminden uzaklaşmasıdır. Bu sorun fark edilmeden, anlaşılmadan, bir adım bile öteye geçmek, özgün ve yaratıcı bir çaba ortaya koymak mümkün değildir. İlk önce yabancılaşmayı atıp aşinalığın sağlamak gerekir. Bu da, bilincin, kendisi ile olan iletişiminin sağlanması, bu iletişimi sağlayacak kanal ve yolların açık tutulması ile mümkündür. Bilinç, kendisi ile iletişim kurma imkânına kavuştukça yabancılaşmayı da atlatacak ve kendi karakterine aşina hale gelecektir. Bu noktada, kimlik tartışmaları öne çıkar. Biz kimiz, kim olmalıyız, nereden geldik, nereye gidiyoruz, gibi sorularının sorulması ve bir cevap verilmesi gerek bireysel, gerekse toplumsal düzeyde kaçınılmaz hale gelir. Cemil Meriç, baştan sona hemen her çalışmasında, gizli ve açık bu sorulardan hareket eder, doğrudan ya da dolaylı olarak kendi uygarlık ve kültür dairemizin kendine yabancılaşmasını konu edinir.

Anadolu'nun çarşı ve pazarlarından, bağ ve bahçelerinden bir koku vardır Meriç'in eserlerinde; ama bir uygarlığının entelektüel birikimini asırlık ciltleri arasında saklayan Batı

[1] Giambattista Vico, *Yeni Bilim*, çev. Sema Önal, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2007, s. 132.
[2] Yunus Emre, *Risâlât al Nushiyya ve Divan*, yayına hazırlayan: Abdülbâki Gölpınarlı, Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yayını, Eskişehir, 1965, s. 163.

kütüphanelerinden de bir esin vardır. Cemil Meriç bir birikimdir. Doğu'yu da Batı'yı da, hiçbir taassupkar tutum içine girmeden hazmetmeye çalışan, bu çaba içinde bir türlü tatmin olmayan, olamayan derin bir soru ve meraktır o. Her iki uygarlığa da aşina duruşuyla yabancılaşma kavramını kültürel ve uygarlık düzeyinde kapsayıcı ve kavrayıcı bir bakışla ele almaktadır. İşte bu makalede, ilk önce yabancılaşma kavramı ele alınacak; kavramın kazandığı anlam içerimlerine değinilecek, ikinci olarak Cemil Meriç'in eserlerinde yabancılaşma kavramının ne anlama geldiği, nasıl ortaya çıktığı, dışa ne şekilde yansıdığı, toplumsal ve tarihsel bilincin kendine yabancılaşarak hangi tutumları kazandığı konuları üzerinde durulacaktır.

1. Yabancılaşmanın Boyutları

Yabancılaşmanın, Platon'dan Augustinus'a, Hegel'den Marks'a, Durkheim'dan Sartre ve Camus'ye farklı evreleri, farklı yüzleri ve anlamları vardır. Platon, *Devlet* (*Politei*) diyaloğunda, Cemil Meriç'in bir eserine başlık yaptığı ünlü mağara eğretilemesini, görünür ve düşünülür evreni açıklayacak şekilde ortaya koyar. Buna göre, gölge aslın, görüntü gerçeğin, varoluş özün yabancılaşmasıdır. Mağaradakiler, yabancılaşmaya uğramış, kendi içlerindeki öz ve hakikatle ilişkiyi yitirmiş, bu bağlantıyı kurma imkânını da iyice kaybetmiş kişilerdir. Bir yandan hakikate, bir yandan kendi varlıklarına yabancılaşmışlar, unutmuşlar, hatırlamamışlar, hatırlayamamışlar; gerçek sandıkları şey gerçek değil, hakikat sandıkları şey hakikat değil, varlık sandıkları şey varlık değil, bilgi sandıkları şey bilgi değildir. İşte yabancılaşma budur: Asılından kopmak, yanılgıya kapılmak, yabancılaşmaya uğramak; unutmak, hatırlamamak, hatırlayamamak, kendi kendisiyle varlık ve bilgi düzeyinde bağlantı kuramamaktır. Görüntü ve gerçek, asıl ve suret arasında, yabancılaşma, bu unutuş ve kopuşla başlar. Kendi özsel varlığı ile ilgisi kesilen kişi, önüne düşen gölgesine gerçek diye bağlanır.[3] Bu tür bir yabancılaşmanın çok farklı anlam katmanları vardır.

Hegel'de yabancılaşma, mutlak tinin (*Geist*), bir özgürlük içinde, ama aynı zamanda yabancılaşarak doğayı (antitez) ve kültür alanını (sentez) oluşturması sürecidir. Bu, diyalektik sürecin de ifadesidir. Mutlak tin, yabancılaşma ile doğayı, fiziksel evreni oluşturmuş, sentezde ise kültürel varlık alanı (devlet, toplum, hukuk, bilim, vb.) oluşmuştur.[4] Bu ontolojik başkalaşımın her bir aşaması, bir varlık alanı olarak kendini ortaya koyar. *Geist*'ın bu açılımı içinde, tanrısal istenç ile insani istenç arasındaki uyum iyiliği oluştururken, kişisel istencin tanrısal istençten kopup farklı bir yönelim kazanması da kötülüğün kaynağını oluşturur. Bu da, istencin kendine yabancılaşması olarak farklı bir yabancılaşma biçimine karşılık gelir.

Emeğin yabancılaşması, insanın kendi ürününe yabancılaşmasıdır; kendi ürettiği malı tüketemez, giderek o malı üretmenin aracı haline gelmesi, bu şekilde eşyalaşmasıdır. Bir işçi ürettiği otomobili kullanamıyorsa, varlığının anlamı o otomobili üretmekle sınırlıysa, bu durumda hem kendi ürününe hem de bir insan olarak kendi varlığına yabancılaşmış demektir. Emeğin ürüne, ürünün paraya dönüşüm sürecinde, kişi, giderek kendi ürününe yabancılaşır.[5] Böylece, gerçek değer (emek, ürün) simgesel değere (para) dönüşür, emek simgesel değerin egemenliği altına girer ve giderek kendi ürününden uzaklaşır.

Yabancılaşma kavramının farklı yüzlerinden biri de, teolojik yabancılaşmadır. Bu, Augustinus'tan Yunus'a ve İbn Arabî'den Mevlâna'ya değin, pek çok düşünürün, filozofun üzerinde durduğu, eselerini bu temel üzere inşa ettiği bir yabancılaşma biçimidir. Augustinus, bu tür bir yabancılaşma durumuna *İtiraflar* (*Confessions*)'ın birinci kitabında şu şekilde

[3] Plato, *The Republic*, çev. Desmond Lee, Penguin Books, London, 1987, s. 260.
[4] Bkz. G.W.F. Hegel, *Phenomenology of Spirit*, çev. A.V. Miller, Oxford University Press, London, 1977, s. 296, vd.
[5] Karl Marks, *Sermaye*, çev. Haydar Rifat, Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul, 1933, s. 55, vd.

değinir: "Sen bizi kendin için yarattın ve kalbimiz sana dönünceye değin tedirgin kalacaktır."[6] Yunus da aynı temayı "vatan sevgisi" (*hubbul vatan*) ifadesiyle dile getirir: *"Vatanumdan ayırdılar bu dünyâya düşdi gönül."* der.[7] Buna göre, vatan, ölümün dar kapısından geçilerek ulaşılacak bir yitik cennettir. Ömür de bu yitik cennete ağıttır.

Görüldüğü üzere, yabancılaşmanın olduğu her yerde, bir "çözülme", bir "başkalaşma" vardır. Toplumsal yabancılaşmada, bireyin toplumsal değerlerinden çözülüşü, varoluşsal yabancılaşmada kendi varoluşunun anlamından uzaklaşması söz konusudur. Kuşkusuz, yabancılaşmanın anlam katmanları bunlarla sınırlı değildir; ama konumuz açısından bu kadarı yeterli olabilir.

2. Cemil Meriç'te Temel Sorun Olarak Yabancılaşma

Cemil Meriç'te yabancılaşma, ana temadır. Onun bütün eserleri, doğrudan ya da dolaylı bu ana tema üzerinde bulunur. Nedir yabancılaşma? Öncelikle bir hafıza kaybıdır. Bir unutma, hatırlamama, hatırlayamamadır. Kendisini, çevresini, olup biteni anlamama, anlayamama, anlamlandıramama hastalığıdır. Bu, derin bir yaradır. Bir duygusuzlaşma, duyarsızlaşma, körleşme, sağırlaşma, hissizleşme, tepkisizleşme durumudur. Meriç, bu derin yara karşısında bir hekim hassasiyeti, ama aynı zamanda çaresizliği içinde eserlerini yazar. Bu açıdan onun eserleri bir çağrı, bir uyarı, bir haykırış, bir çığlık, bir ağıttır.

Cemil Meriç'in eserlerinde, başlıca iki yabancılaşma biçiminden söz edebiliriz. Bunlardan ilkinde, uygarlık düzeyinde bir yabancılaşma, bir uygarlığın kendine yabancılaşması, ikincisinde ise bir kültürün kendine yabancılaşması söz konusudur. İlkinde İslam uygarlığının kendi kaynakları ile olan bağının kopması, ikincisinde ise Türk kültürünün kendi kendine yabancılaşması durumu söz konusudur. Her iki yabancılaşma biçiminde de, kendi köklerinden kopmak, kendi kaynakları ile iletişimi kaybetmek, bunun sonuncunda da kendini tanıyamamak, anlayamamak, anlamlandıramamak ve üretememek söz konusudur. Bunun sonucu uygarlık, kültür düzeyinde bir çöküş ve yıkımdır, yozlaşma ve dejenerasyondur.

Bu yabancılaşma biçiminde, bilincin kendine, kendi ürününe, kendi doğasına yabancılaşması söz konusudur. Meriç'in her eseri, bir bakıma doğu kültürünün, irfanının kendisine nasıl yabancılaştığının, kendi ürettiği uygarlığın nasıl uzağına düştüğünün ifadesinden ibarettir; bunu *Işık Doğudan Gelir*'de de görebiliriz, *Mağaradakiler*'de de, *Bu Ülke*'de de, diğerlerinde de. Ansiklopedinin nasıl ortaya çıktığını araştırırken, toplum, siyaset ve bilim anlayışlarını incelerken, hemen her cümlede, doğu uygarlığının hızlı bir yabancılaşma ile nasıl kendinin, kendi öz bilincinin, kendi ürettiği uygarlığın uzağına düştüğünü ve nasıl kendi kendisine yabancılaştığını anlatır. Yabancılaşma, yalnız kendi kültür ve uygarlık dairesinden çıkmak değildir; bilincin kendini üretemez ve anlayamaz oluşudur da. Bilinç kendine, kendi ürününe yabancılaşır, çünkü kendi kaynaklarıyla diyalog kuramaz, kendi besin alanına ulaşamaz, kendi kültür ve uygarlık kodlarını tanıyamaz olur. Kendi doğasına yabancılaşır, çünkü "kendi doğası" denilen şey kırılmaya uğramış, içeriğini yitirmiştir. Hafıza kaybı budur.

Yabancılaşmanın en belirgin özelliklerinden biri, bir aydın hastalığı oluşudur. Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*'nda bir milletin münevverler ve mütefekkirlerini, o milletin "güzideleri" olarak niteler. "Güzideler yüksek tahsil ve terbiye görmüş olmakla halktan ayrılmış olanlardır."[8] Meriç, bu aydın tanımında iki konuyu netleştirir: (1) Yüksek tahsil

[6] Saint Augustine, *The Confessiones of Saint Augustine*, çev. E.B. Pusey, The Modern Library, New York, 1999, s. 3.
[7] Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı*, haz. Faruk K. Timurtaş, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1972, s. 97.
[8] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, hazırlayan: Mehmet Kaplan, İstanbul, 1976, s. 41.

görmek, (2) halktan kopmak. Buna göre, yüksek tahsil süreci, bir kopuş sürecidir; aydınla halk karşıt karakterlerdedir. Kültürel yabancılaşma tam da bu kopuşta, bu karşıtlıkta kendini gösterir. Dostoyevski, Rus ruhunun, Batı, özellikle de Fransız aydınlanmasının etkisindeki Rus aydınında değil, basit Rus halkında yaşadığı konusu üzerinde durur. Rusya'nın kurtuluşu, kendi kültür ve maneviyatına yabancılaşan aydın tipinde değil, Rus ruh ve maneviyatını kendi içinde muhafaza eden basit Rus halkındandır.[9] Gökalp, halkı değil medeniyetin evrensel değerleri ile donanmış, bu süreçte de kendi yerel, geleneksel ve kültürel değerlerine yabancılaşmış olan aydın tipini öne çıkarır ve kurtuluşu onda görür. Bu iki bakış açısındaki derin farklılığa karşın buluştukları ortak nokta, aydının halka yabancılaşmasıdır: Aydın, kendi halkından, kendi halkının özünden, ruhundan kopmuş, ona yabancılaşmış bir tiptir. Dostoyevski bu tipten hiçbir şekilde bir kurtuluş reçetesi beklemezken, Gökalp bütün umudunu ona bağlar.

Peki, kendi köküne, kendi geleneğine ve halkına yabancılaştığına göre, aydın kim olacaktır o zaman? Onu tanımlayabilecek tek nitelik, "yüksek tahsil almış olması"dır. Aydın kavramının içinden türediği aydınlanma felsefesinde karşılığı olan bir anlayıştır bu. Aydını tanımlayan karakter, geleneksel ve yerel değerler değil, bilim ve akıl gibi evrensel değerlerdir. Bunu, Gökalp'in "hars" ve "medeniyet" kavramlarına verdiği anlamla çözümleyebiliriz: "Hars, millî olduğu halde, medeniyet beynelmileldir. Hars, yalnız bir milletin dinî, ahlakî, hukukî, muakelevî, bediî, iktisadî fennî hayatlarının ahenkdar bir mecmuasıdır. Medeniyetse, aynı mamureye dahil birçok milletlerin içtimaî hayatlarının müşterek bir mecmuudur."[10] Buna göre, aydın, harsa değil medeniyete, kültüre değil uygarlığa, yerel ve geleneksel olana değil evrensel ve genel geçer olana aittir. Ama yine de aydın, kendi halkı için aydın olduğuna göre, bu kopmayı gerekli kılan hiçbir açıklama, "Zola'dan Sartre'a kadar" başka düşünürde görülmez.[11]

Yabancılaşma bir "aydınlanma" sorunudur. Kendi kökleri ile olan aşinalığı en aza indirmek, kendi kaynakları ile olan ontolojik bağı kesmek, bu şekilde aklın, bilimin, felsefenin, sanatın evrensel ve genel geçer esinine yönelmek, aydın olmanın koşulu olarak görülür. Oysa aydın olmak kendi kaynakları ile de iletişimde olmayı, kendi kökleri üzerinde durabilmeyi, kendi toprağından beslenebilmeyi de ifade eder. Kendi kökü, kendi kaynağı, kendi zemini olmayan bir bilinç durumunun aydınlığından söz edilemez. Bu olsa olsa, Goethe'nin bir benzetmesiyle söylersek, "saksıda meşe ağacı" yetiştirmeye benzer. Zira bir aydının düşünce, his, anlam dünyasını ören, açıkça ifade edilemeyen, formülleştirilemeyen, ayan beyan ortaya konulamayan yüzlerce referans noktası, his ve yaşantı alanı vardır. Aydın, her bir defasında, kendini, kendi köklerine, temel değerlerine refere eder. Bu nedenle olmalı ki, Batı kültüründe klasik diller eğitimi yüzyıllardan beri eğitimin en önemli unsurlarından biri olma özelliğini korur. Zira dil, yeni kaynaklar yaratırken, zihni kendi kaynakları, temel besin alanları ile de iletişime geçirir. Dil, kendi kökleri ile iletişime izin vermediğinde aktörün yerini palyaço, aydının yerini entel alır. Batı kültüründe, klasik diller derken daha çok Yunanca ve Latince anlaşılır. Bu diller vasıtasıyla Batı kültürünün ana kaynaklarına, temel besin alanlarına; Antik Yunan felsefesine, Hıristiyan teolojisinin özgün yapıtlarına, Roma hukuk ve edebiyatına ulaşmak mümkün hale gelir. Belki bütün bunlardan daha önemlisi, söz konusu diller vasıtasıyla, Batı kültürünü yaratan temel ruh hali ile iletişime geçilir.

Bir kültürde, o kültürün özüne giden yol açık tutulursa, yeni nesilleri besleyecek kaynaklara, ana besin alanlarına da ulaşılmış olur. Hiçbir kaynaktan beslenmeyen, hiçbir kaynakla iletişimi olmayan bir aydın düşünülemez. Olsa olsa içeriksiz bir çaba, kuru bir

[9] Bkz. Dostoyevski, *Ölü Bir Bir Evden Hatıralar I*, çev. Nihal Yazla Taluy, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 230; *Karamazov Kardeşler II*, çev. Nihal Yazla Taluy, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 258-260.
[10] Ziya Gökalp, *a.g..e.*, s. 25.
[11] Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 20.

ezber, bilinçsiz bir devinim olacaktır. Tekrarlayıcılık başladığında, yabancılaşma da başlar. Kendi anlam alanına yabancılaşan bilincin davranış biçimi "tekrarlama"dır. Yabancılaşmaya uğrayan bilinç, kendine etki eden unsurları taklit etme eğilimi taşır. Bu bir yorumlama ve yeniden üretim değildir. Sadece tekrarlamadır; kimi zaman anlamını bile bilmeden. "Ezberci eğitim" bunu garanti eder. Gerileyişin, çöküşün, yozlaşmanın ifadesidir bu; kültürün kendi kendine, kendini var eden dinamiklere yabancılaşmasıdır. Bu kültürel, geleneksel, uygarlık merkezli yabancılaşma, beraberinde varoluşsal yabancılaşmayı da getirir. Birey, kültürel yabancılaşmayı kendi dışında değil, tam da hayatının merkezinde duyumsar. Bir kırılmanın orta yerinde varoluşsal bir trajedi filizlenmeye başlar. Bu, bir gerilim ve kopma noktasıdır: kendisi kimdir, kim olacaktır? Giderek şiddetli bir kimlik sorunu, bir anlam arayışı, varoluşun merkezinde kendini hissettirmeye başlar.

Yabancılaşma, köksüzlüktür. Osmanlının son dönemlerinden günümüze üzerinde durula gelen temel konularından biridir. Yahya Kemal'in, "Koca Mustâpaşa" şiirinde ısrarla üzerinde durduğu köksüzlük'[12] Cemil Meriç'te şiirsel büyüsünü yitirerek: "Kökünden kopmak kimseye mutluluk getirmez."[13] Köksüzlük, Doğu ve Batı ikileminde, bir seçimde bulunmaktır. Bu seçim, yabancılaşma durumunda, gerçek bir seçim değil, bir tükeniş ve nötrleşmedir. Karakterin silinmesi, işaretlerin yok olmasıdır. Yabancılaşma, tanıdıklığın yitirilmesidir. Çevrenin yitirilmesidir. Anlamın yitirilmesidir. Evin yitirilmesidir. Kimliğin yitirilmesidir. Vatanın yitirilmesidir. Yabancılaşma, tanımın yitirilmesidir, Değerlerin yitirilmesidir. İçeriğin yitirilmesidir. Kategorilerin yitirilmesidir. Anlamın yitirilmesidir. Bilincin anlayamaz ve anlam veremez hale gelişidir. Bunun böyle olmasını gerektiren durum Doğu ve Batı ikileminde yaşanan bilinç buğulanmasıdır. Meriç, bu bilinç durumunu şu şekilde ifade eder: "Doğudan kopmuştuk. Batıyı tanımıyorduk."[14]

Guénon, *Doğu ve Batı* ismiyle Türkçeye çevrilen kitabında, Rudyard Kipling'in bir şiirinden alıntı yapar; böylece Doğu be Batı uygarlıkları arasındaki yabancılığa ve kültürel yapıdaki genetik farklılığı dile getirir: "Doğu Doğu'dur, Batı da Batı; ve bu ikisi hiçbir zaman bir araya gelmeyecektir" (*East is East and West is West, and never the twain shall meet*).[15] Cemil Meriç de iki uygarlık arsındaki farklılığa şöyle işaret eder: "Çağdaşlaşmak, elbette ki Avrupalılaşmaktır. Avrupalılaşmak, yani yok olmak… Zira apayrı bir medeniyetin çocuklarıyız, düşman bir medeniyetin, bambaşka ölçüleri olan, çok daha eski, çok daha asil, çok daha insanca bir medeniyetin."[16] *Kırk Ambar*'dan Bir *Dünyanın Eşiğinden*'e, *Işık Doğudan Gelir*'den *Umrandan Uygarlığa*, onun eserlerinde, Doğu ve Batı, kendi başkalığı ve öteliği içinde kendi yerlerine oturur. Ve okuyucu olarak bize, kendi başkalığı ve sahici yapısı içinde Doğu Doğu, Batı da Batı olarak görünür.

Meriç'e göre Batı, Doğu'yu tanımaz. Bunun haklı gerekçeleri vardır. Kategoriler farklıdır, kavramlar farklıdır, kaynakları farklıdır, anlam alanları farklıdır, dünya görüşleri farklıdır. Bu farklılığa karşın, işin tuhaf yanı, yabancılaşma durumunda, Doğu'nun kendini tanıyamaması, kendini ve kendi kaynaklarını, Batılı araştırmacıların gözünden tanımaya yönelmesidir. Kendini, kültürel kodları nedeniyle ancak yüzeysel olarak tanıyabilecek olan Batı'nın gözünden tanımaya yönelmesi, genelde Doğu, özelde İslam uygarlığının yabancılaşma biçimlerinden biridir. Kültürel yabancılaşma düzeyinde bizim toplumumuz da aynı yazgıyı paylaşır. İşte bu da aydın tipinin en önemli özelliklerinden biridir. Meriç, Doğu ve Batı ikileminde, yaklaşık iki yüz yıldan beri yaşanan deneyimi şu şekilde özetler:

---

[12] Yahya Kemal, söz konusu şiirde şu mısralara yer verir: *"Derler: İnsanda derin bir yaradır köksüzlük;/ Budur âlemde hudutsuz ve hazîn öksüzlük."* Bkz. *Kendi Kök Kubbemiz*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 45.

[13] Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 247.

[14] Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, s. 238.

[15] René Guénon, *Doğu ve Batı*, çev. Fahrettin Arslan, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1991, s. 7.

[16] Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 25.

"Avrupa'yı tanımıyorduk, ama kendimizi de unutmuştuk. Korkuyorduk düşünceden. Zirvelerde dolaşmamız yasaktı. Batı'yı Batı yapan düşünce fatihlerinin yalnız isimlerini biliyorduk. Ne Locke çevrilmişti dilimize, ne Hobbes, ne Darwin. Hegel, ışığı bize kadar gelmeyen bir yıldızdı. Marx, mavi sakalın kırkıncı odası. Harf devrimi kütüphanelerimizi dilsizleştirmişti."[17] Ve önümüzde duran aydın tablosu: "Ne Avrupalı, ne Asyalı. Ne Fransız, ne Türk. Kopmuş ve bağlanamamış."[18]

Batı'ya yönelen bilincimizin Batı ile olan diyaloğu ve yaratıcı ilişkisi böyle bir seviye ortaya koymuştur. Ya Doğu?.. O zaten unutulmuştur. Ne Kindî, ne İbn Sina, ne Farabî, ne diğerleri. İlk ansiklopedistler olarak ortaya çıkan Safa Kardeşler (*İhvan-ı Safa*); "risaleleri tanımamak imtiyazı da bize mahsus."[19] Köksüz, dalsız budaksız bir ağaç gibi. Geçmişi ve geleceği olmayan bir gidiş, bir unutuş, bir travma. Oryantalizmin bu unutuş anında, unutulanı kendi açısından seyreder ve unutan kişiye hatırlatır. Artık bu kendi yazısını bir başkasının kitabından okumak, onun bakışından ve değerlendirmesinden kendi dünyasını öğrenmek olacaktır. Yabancılaşma, oryantalistlerin gözüyle bakmayı da ifade eder. O bir anlama değil, anlayamamadır. Doğru anlama değil yanlış anlamadır. Yanlış anlama, doğu kültürünü oryantalistlerin gözünden tanımaktır. Olup biten de budur. Oysa doğudaki yaşantı, düşünce ve inanış biçimi; özellikle de İslam düşüncesi ve maneviyatı, Batılı kavramlarla anlaşılamayacak denli kendine özgüdür.[20]

Resmî söyleme feda edilen değerler, yazı, belge, tarih, düşünce ve daha ne varsa: kökler. Her bir yabancılaşma durumunda köklerin kaybedilmesi, temel besin alanları ile olan organik bağının kesilmesi, hafızanın zayıflaması durumu söz konusudur. Yabancılaşma durumunda kişi kendini hatırlayamaz. Kendi kaynaklarına ulaşamaz, kendi besin alanlarından beslenemez, kendi köklerinden kopar. Yabancılaşma en üst düzeyde, bir uygarlığın kendini hatırlayamaması, anlayamaması, kendisini var eden eylem ve davranış biçimlerini üretememesi durumudur. Kendi kökleri üzerinde duramayan, kendi kaynakları ile iletişime geçemeyen hiçbir çaba, sahih, özgün ve yaratıcı olamayacaktır. Her çaba, ancak bir gelenek içinde kendi anlam zemine ve tanım çevresine kavuşabilir.

Anlam alanlarını geçmişten günümüze doğru taşıyan iki unsur, yazı ve dildir. Bir kültürün geleneği, maneviyatı, hisleri, davranış biçimleri, simgeleri dilde yaşar, dil ile iletişime geçer. Yazı, bu dili ileten, ulaştıran, taşıyan ana damardır. Yabancılaşmanın en ağır boyutu dil ve yazıda ortaya çıkar. Bu iki unsurda ortaya çıkan ani değişim, geçmişle, bireyi doğrudan tanımlayan köklerle olan bağların birdenbire, beklenmedik bir şekilde kesilmesine neden olmuştur. Bu şekilde, "Nesiller arasındaki köprüler uçurulmuş ve hafızadan mahrum bir nesil türetilmiştir. Hafızadan, yani kültürden. Milletin ana vasfı: süreklilik. Dilde, terbiyede, gelenekte devamlılık."[21] Dilin ve yazının sustuğu bir ortamda, yabancılaşma da en verimli toprağına kavuşur. "Hafızasını kaybeden nesiller yeni bir dil öğrenmek zorundadırlar. Anlamak, fikrî bir ihtiyaç olmaktan çıkar, söylememek için konuşulur. Böylece kitaplar sesli bir sükûtun abidesi"ne dönüşür.[22]

Bu yabancılaşma biçimleri Mehmet Akif'in şiirlerinde de ifade bulur. Akif de, bir kültürün kendi kendini üretemez oluşundan, kendi ürünlerine yabancılaşmasından yakınır. Bu öyle derin bir bölünme oluşturur ki, birkaç kuşak içinde inanılmaz bir dönüşüm yaşanır. Sözgelimi, Semerkant gibi, bir zamanlar astronomi çalışmaları ve astronomları ile ünlü bir şehirde, bir şey olur, insanlar cehalet içinde sihre, büyüye inanmaya başlarlar. Bu bir zihniyet dönüşümüdür, zihniyetteki yabancılaşmadır. Artık şehrin sokaklarında dolaşan kişiler güneş

[17] Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, s. 229.
[18] Cemil Meriç, *Bu Ülke*, s. 154.
[19] Cemil Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, Pınar Yayınları,İstanbul, 1983, s. 4.
[20] Bkz. Cemil Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, s. 49.
[21] Cemil Meriç, *Jurnal I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 70.
[22] Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 238.

tutulduğunda davul ve teneke çalmak gibi ilkel bir zihniyetin davranışlarını sergilemeye başlarlar.[23] Bu ilkel zihniyet biçimi, gökleri rasat ettikleri için Tanrı'nın gazabını çekeceklerini ve mutlaka bir uğursuzluk yaşayacaklarını söyleyerek dönemin en gelişmiş rasathanelerinden biri olan İstanbul rasathanesini yerle bir eden kişilerin düşünce ve davranış biçimlerinde de görülür.[24]

Sonuç

Yabancılaşma, benliğin kendisi olmaktan çıkması, kendine karşı bir başkası olması, bir başkası mesafesinde durmasıdır. Yabancılaşma, öncelikle bilincin kendine yabancılaşmasıdır. Kendisini, kendi eylemini, kendi anlamını unutmasıdır; kendi içine başkasını yerleştirmesi ve bu şekilde kendi içinde bir bölünme yaşamasıdır. Bu durumda yabancılaşma, eğer bir cehalete düşme, bilgisizliğin bulanık sularında yitip gitme değilse, bir aydın hastalığıdır. Cemil Meriç'in eserlerinde her iki yabancılaşma biçimine de göndermeler vardır.

Yabancılaşma durumunda bilinç kendinden uzaklaşır, kendini unutur, kendini üreten eylemleri ve tutumları sergileyemez olur. Böylece giderek kendinden kopar, kendi varlık ve anlam alanından uzaklaşır. Yeni bir şey üretemediği gibi, bir zamanlar üretilenlere de yabancılaşır, onları anlamakta ve yorumlamakta ciddi güçlükler yaşar. Cemil Meriç'in ısrarla üzerinde durduğu bu yabancılaşma biçimi, felsefi, teolojik, ontolojik, ideolojik yabancılama biçimlerinden çok kültürel ve varoluşsal boyutlu yabancılaşma biçimidir. Bu yabancılaşma biçiminde, bilincin kendine, kendi kaynağına, kendi tutumlarına ve eylemine yabancılaşması söz konusudur. Bu anlamıyla yabancılaşma, bilincin kapasitesini yitirmesi, bir zamanlar yapabildiği eylemleri yapamaz ve üretemez hale gelmesidir. Yabancılaşma kaynağa dönememek, gelenekle bağlantılarını kuramamaktır. Kesintiye uğramaktır. Geçmişsiz ve geleceksiz kalmaktır. Köklerini kaybetmektir. Çözülmedir.

Cemil Meriç'te yabancılaşma, bir akıl tutulmasıdır; bilincin ve sağduyunun, vicdanın ve basiretin dumura uğramasıdır. Meriç, kültürel yabancılaşmayı inceler, ama bununla kalmaz; buradan varoluşsal yabancılaşmaya da gider. Çünkü kültürel yabancılaşma sonuçta gündelik yaşantı ve eylemlere de yansır. Ama genel karakteriyle zihinsel bir durumdur; bir unutuştur, hatırlayamamadır, kendi geçmişi ile olan bağlantısını kuramamadır. Kendi tanımı ve özü ile olan ontolojik bağının ortadan kalkmasıdır. Bu tutum karşısında Cemil Meriç'in baştan sona ortaya koyduğu tavır, yabancılaşmayı giderecek, hastalığı tedavi edecek eleştirel bir tutumdur. Bu da ancak, lügatten, tarihten, irfandan, hikmetten, kaynaklara doğrudan ulaştıracak çalışmalar yapmaktan, kendi kaynaklarına ve besin alanlarına dönmekten, kendi kültürel dinamikleri içinde bulunmaktan, kısaca kendi-olmaktan geçer. Meriç'in bütün eserleri, gerek bireysel, gerek kültürel, gerekse uygarlık düzeyinde, "kendisi-olma" kavramı ile açıklanabilecek eserlerdir. Kendisi-olma, yabancılaşanın biricik ilacıdır. Cemil Meriç, eserlerinde, baştan sona bu ilacın formülünü üretmek için uğraşır.

---

[23] Mehmet Akif, *Safahat*'ın ikinci kitabı olan *Süleymaniye Kürsüsünden* şöyle seslenir: "… *Uzanıp sonra Buhârâ'ya, Semerkand'e kadar;/ Eski dünyâda bakındım ki ne âlemler var?/ Sormayın gördüğüm âlemleri, hiç söylemeyim:/ Yâdı temkinimi sarsar da kan ağlar yüreğim./ O Buhârâ, o mübârek, o muazzam toprak;/ Zilletin koynuna girmiş uyuyor müstağrak!/ İbn-i Sinaâları yüzlerce doğurmuş iklim,/ Tek çocuk vermiyor âgûşuna ilmin, ne akîm!/ O rasad-hâne-i dünyâ, o Semarkand bile;/ Öyle dalmış ki hurâfâta o mazisiyle:/ Ay tutulmuş, "Kovalım Şeytanı kalkın!" diyerek,/ Dümbelek çalmada binlerce kadın, kız, erkek!"* Mehmet Akif'e göre, bu kendini üretemeyen kültürel ve toplumsal bilinç, bir "*millet-i merhûme*"ye işaret eder. Yabancılaşma, milletin ölümüdür aslında.

[24] İstanbul'da kurulan bu rasathane, dönemin bazı etkili kişi ve grupları tarafından, "Gökleri rasat etmenin uğursuz[luk getireceği] ve her nerede bu işe teşebbüs edildiyse, devletin mahiv ve harap olduğu" gerekçesiyle padişaha şikayet edilmiş; 987 yılı zilhiccesinin 4. Perşembe günü Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa, Padişahtan aldığı bir emir üzere, 16. yüzyılın bu en muhteşem rasathanesini bir gecede yerle bir etmiştir. Bkz. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 103-105.